

Чатыры сустрэчы з Уладзімірам Караткевічам

НЕЛЬГА ЗАБЫЦЬ, альбо ЧАРОЎНЫЯ ВЕТРАЗИ ПАМЯЦІ

1.

Упершыню я пабачыў Уладзіміра Караткевіча восенню 1966 года. Ён зайшоў у сельгасадзель газеты «Звязда» (дзе я тады працаваў) да загадчыка аддзела Васіля Нікалаенкі. Яны, аказваецца, былі нейкім чынам знаёмыя. А вось па якой патрэбе Уладзімір Сямёнавіч завітаў да яго, дальбог, ужо не прыпомню. Дый падрабязнасцяў размовы, якая доўжылася недзе з паўгадзіны, шчыра кажучы, толкам не магу прыгадаць.

Чаму? Мой тадышні псіхалагічны стан можна зразумець. Уладзімір Караткевіч у тых гадах быў ужо не проста вядомым, а надзвычай папулярным пісьменнікам, асабліва сярод студэнцкай моладзі. Мы зачыталіся ягонымі апавесцямі «Сівая легенда», «Цыганскі барон», раманам «Нельга забыць». Ну а гістарычны дэтэктыў «Дзікае паляванне караля Стаха» наогул стаў калываным творам для ўсіх — і маладых, і пажылых.

І вось гэты пісьменнік прыходзіць у аддзел, куды вышэй старшыні калгаса ніхто не з'яўляўся. Гэта было раўнацэнна з'яўленню нейкага небажыхара. Я ва ўсе вочы глядзеў на шанюнага гасця, ад хвалявання кепска разумеючы, пра што ідзе размова. Між тым у абліччы, у паводзінах знакамітага пісьменніка не было нічога зорнага, пыхлівага. Як і звычайны наведвальнік, ён прысеў да стала Нікалаенкі і вельмі проста, вельмі шчыра павёў гаворку, у якую паступова ўключыліся і мы, двое супрацоўнікаў аддзела.

А гаворка нейкім чынам выйшла на праблему захавання гісторыка-культурных і архітэктурных помнікаў. І вось тут я ўжо добра памятаю, як Уладзімір Сямёнавіч горача стаў даводзіць, што мы, журналісты, кепска займаемся гэтай важнай праблемай. На нашых вачах разбураюцца, гінуць цудоўныя палацы, каштоўныя сядзібы, унікальныя цэрквы. А гэта ж — наша гісторыя, памяць нашых продкаў, неацэннае багацце нацыянальнай культуры. І калі так пойдзе і далей, то нашым нашчадкам нічога не застанецца.

— Мая мара, — сказаў Караткевіч, — каб з цягам часу тое, што можна яшчэ аднавіць, было адноўлена. Ну а тое, што некаму замінае і здаецца непатрэбшчынай — старыя драўляныя цэрквы, млыны, даўнія хаты, цікавыя гаспадарчыя пабудовы, — пажадана, каб усё гэта было перавезена і сабраны ў адным месцы, у музеі народнай архітэктуры і быту. У музеі пад адкрытым небам. Як гэта зроблена ў Швецыі, у цэнтры Стакгольма. Зрэшты, як і ў нашых украінскіх суседзях, у Львове.

Вось тады я ўпершыню і пачуў ад Караткевіча слова «скансэн». Пазней яно трывала ўвайшло і ў наш беларускі лексікон. Асабліва пасля таго, як у снежні 1976 года ўрадам рэспублікі была прынята пастанова аб стварэнні такога музея ў ваколіцах Мінска. Можна толькі здагадацца, як парадаваўся б гэтаму Уладзімір Сямёнавіч. На жаль, адкрыццё музея адбылося ў 90-х гадах ужо без Караткевіча.

2.

Напрыканцы вясны 1968 года ў доме адпачынку, што на возеры Свіцязь, прайшоў другі рэспублі-

канскі семінар творчай моладзі рэспублікі.

Тут другі раз мне пашчасціла бачыць і чуць свайго любімага пісьменніка. Ён запрасіў ахвотных на пешую экскурсію па ваколіцах Свіцязі. Жадаючых набралася чалавек дваццаць.

На беразе возера, адкуль пачыналася наша падарожжа, Караткевіч раскажаў крыху пра Навагрудчыну гістарычную. Цяпер гэта гучыць неверагодна, але тады, у шасцідзясятых, мала хто з нас ведаў, што князь Міндоўг, а таксама яго паслядоўнікі Гедымін, Альгерд, Вітаўт стварылі магутную еўрапейскую дзяржаву — Вялікае Княства Літоўскае. І што першай сталіцай гэтай дзяржавы быў Навагрудак, ці, як яго тады называлі, Ноўгародак.

Упершыню ад Караткевіча мы пачулі пра легендарную бібліятэку ў Шчорсах. Заснавальнікам гэтай бібліятэкі быў адзін з вядомых прадстаўнікоў старажытнага праваслаўнага шляхецкага роду Храптовічаў — Іаахім Літавар Храптовіч. У свой час тут працавалі Адам Міцкевіч, Ян Чачот, Уладзіслаў Сыракомля, гісторыкі Даніловіч, Ярашэвіч, Маліноўскі і іншыя выдатныя дзеячы культуры. Кажучы, што сюды прыедзям з Нясвіжа завітаў апошні кароль Рэчы Паспалітай Станіслаў Аўгуст Панятоўскі.

— А мы наведаем Шчорсы? — пацікавіўся нехта з нас.

— Не, хлопцы, — пакрыціў галавою Уладзімір Сямёнавіч, — гэта далёкавата адсюль. Дый ад бібліятэкі той застаўся адзін будынак.

— А што здарылася?

— Здарылася вайна. Каб ураваць унікальную бібліятэку, яе гаспадары вырашылі перадаць значную, найбольш каштоўную частку кнігазбору ў бібліятэку Кіеўскага ўніверсітэта святога Уладзіміра. Аднак калі ў 1915 годзе і Кіеву стала пагражаць рэальная акупацыя, універсітэцкая бібліятэка была эвакуіравана ў Саратаў. Словам, пасля шматлікіх перамышчэнняў туды-сюды значная парцэля частка кнігазбору Храптовічаў урэшце рэшт апынулася ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Акадэміі навук Украіны. Дзе яна захоўваецца і зараз. Але ніхто нам наш неацэнны скарб вяртаць не збіраецца.

А яшчэ Уладзімір Сямёнавіч пазнаёміў нас з некаторымі помнікамі архітэктуры драўлянага дойлідства, якія цудам ацалелі да гэтага часу.

Першай на нашым шляху была вёска Мірацічы. Гэта даволі вялікі, старажытны населены пункт, пер-

шае ўпамінанне пра які ў летапісе пазначана 1538 годам. Тут захавалася даўно зачыненая чатырохсотгадовая драўляная цэрква так званая схаванага тыпу. Назнарок малая, назнарок у гучары, каб падчас навалы і вайны не знайшлі. А яшчэ яна славу та, на што Уладзімір Сямёнавіч звярнуў асаблівую ўвагу, тым, што мае цудоўную народную разбу.

За чатыры кіламетры ад Мірацічаў вёска Валеўка. Ужо даволі сучасная, але і ў ёй наш дасведчаны гід паказаў нам нямаля старажытнасцяў. У прыватнасці — курганы, гарадзішча, а таксама дзеючы трохсотгадовы драўляны храм. У ім, згодна з паданнем, вячаўся з Зосьяю Міцкевічаў пан Тадэвуш. А яшчэ тут нам паказалі іконы работы... Васняцова! Так, так, вывезеныя калісьці з Варшавы, яны трапілі ў некаторыя беларускія храмы, у тым ліку і ў Валеўскі.

Мясцовы бацюшка — хударлявы, сярэдніх гадоў мужчына — быў дужа ўсцешаны візітам такой вялікай групы моладзі на чале з вядомым пісьменнікам і правёў нас ажно за ваколіцу вёскі.

Сёння гэтыя аповед можа некаму здацца банальным. Маўляў, паглядзелі дзве цэрквыкі — ну і што тут такога? Але не трэба забываць, што гэта былі шасцідзясятыя гады мінулага стагоддзя — самы разгук ваяўнічага атэізму, калі не толькі наведваць, але нават і ўпамінаць царкву было нельга. Таму, відаць, і помніцца ўсё, што гаварыў і паказваў Уладзімір Сямёнавіч, — з удзячнасцю помніцца да гэтага часу.

А цэркваўкі ў Валеўцы ўсё ж не збераглі. У васьмідзясятых гадах яе разабралі і пусцілі на дробныя гаспадарчыя справы.

3.

Аднойчы мяне паклікаў да сябе сакратар ЦК КПБ па ідэалогіі Аляксандр Трыфанавіч Кузьмін (я працаваў у яго памочнікам) і каза:

— Ёсць адна справа. Толькі што прыязджаў кіраўнік Мсціслаўскага раёна. Разгублены, раззлаваны. Да юбілею горада яны задумалі выпусціць кнігу. Але тое, што звярганілі мясцовыя пісакі, нікуды не варта. Просіць дапамагчы.

— А чым мы можам ім дапамагчы?

— Трэба падключыць каго-небудзь з пісьменнікаў. Добра было б, каб за гэту справу ўзяўся Караткевіч. Як ты думаеш, удасца нам яго ўгаварыць?

— Сумняваюся, Аляксандр Трыфанавіч. Ён толькі што закончыў эсэ да тысячагоддзя Турава. Стомлены. Дый адчувае сябе не вельмі.

— М-да-а... — задумаўся Кузьмін. — І ўсё ж паспрабуем. Запрасі яго да мяне.

Шчыра прызнаюся: не хацелася мне турбаваць Уладзіміра Сямёнавіча па такой няўдзячнай справе. Ён дужа не любіў незапланаваных, афіцыйных даручэнняў.

На мой званок Караткевіч адгукнуўся адразу. Пачуўшы пра запрашэнне Кузьміна, здзівіўся:

— А на якую халеру я яму спатрэбіўся?

— Тут, каюся, я трохі схітраваў, не сказаў дзеля чаго. Бо каб сказаў праўду, Уладзімір Сямёнавіч мог бы знайсці тысячу прычын і адмоўца. А так, трохі аздачаны, не ахвотна правамоў:

— Ладна. Заўтра з раніцы зайду.

Размова ў Кузьміна была доўгая. Я не ведаю, чым, якімі аргументамі Аляксандр Трыфанавіч змог пераканаць Караткевіча, але той, праўда, без вялікай ахвоты, з пэўнымі агаворкамі, усё ж даў згоду.

Ад сакратара Уладзімір Сямёнавіч выйшаў хмуры, заклапочаны:

— Не хапала мне яшчэ гэтага! Тут жа працы на добры год. Толькі з павагі да Аляксандра Трыфанавіча я пагадзіўся. Ды яшчэ сыграў сваю ролю адзін важкі аргумент. Мсціслаў — радзіма маёй маці.

Бурчэць — то ён бурчэў, але за справу ўзяўся закасаўшы рукавы, з заўсёднай сур'езнасцю і ўдэлівацю. Больш за год рыхтаваўся да паездкі на Мсціслаўшчыну: вывучаў архівы, штудзіраваў энцыклапедыі тых часоў, гістарычныя кнігі. Двойчы ездзіў збіраць матэрыял на самую Мсціслаўшчыну. І нарэшце, эсэ «Мсціслаў — дзяментары горад» у верасні 1982 года было закончана.

Я пра гэта дазнаўся ад Кузьміна, які на адной з нашых ранішніх сустрэч сказаў:

— Званіў Катушкін (першы сакратар Мсціслаўскага райкама партыі). Толькі што прачытаў рукапіс Караткевіча. Даў найвышэйшую ацэнку. Прасіў перадаць аўтару шчырую падзяку. Ты мне дай тэлефон Караткевіча, я сам яму пазваню.

Рыхтуючы гэтую нататку, я перачытаў «Дзяментары горад». За трыццаць пяць гадоў тэкст аніколенчкі не страціў сваёй прывабнасці і актуальнасці. Сакрэт, відаць, у тым, што Караткевіч у гэтай кнізе рашуча адышоў ад канонаў падобнай літаратуры. Пазбягаючы навуковай, афіцыйнай нудоты, аповед павёў лёгка, раскавана, глыбока дасведчана, вобразна.

Вось так дзякуючы партыйнаму заданню, ці, дакладней, просьбе партыйнага чыноўніка беларускі чытач атрымаў яшчэ адну выдатную гістарычную кнігу, якая годна ўславіла багатую на таленты і прыроднае харавство мсціслаўскую зямлю. А ў мяне на памяць аб тых днях застаўся вабны томік Уладзіміра Караткевіча «З вякоў мінулых» з яго дробным, каліграфічным надпісам: «Паважанаму Зіновію Кірылавічу Прыгодзічу на добры ўспамін ад аўтара. 15 ліпеня 1980 года».

4.

І была яшчэ адна, апошняя сустрэча.

У сакавіку 1984 года я трапіў у бальніцу. І аднойчы на абходзе палатны ўрач між іншым паведаміў, што ў суседнюю палату палажылі пісьменніка Уладзіміра Караткевіча. Перавялі з рэанімацыі, у вельмі цяжкім стане.

Канешне, я тут жа выйшаў у калідор і праз адчыненыя дзверы суседняй палаты ўбачыў, што Уладзімір Сямёнавіч ляжыць справа ад акна, накрыты да палавыны бальнічнай коўдраю. І не то спіць, не то, заплюшчыўшы вочы, аб нечым задумаўся. Памятаючы словы доктара, што «ён у цяжкім стане», я не асмеліўся зайсці ў палату, патрывожыць Уладзіміра Сямёнавіча. Яму зараз былі болей за ўсё патрэбны цішыня і спакой.

Стаў пільнаваць Караткевіча ў калідоры. Аднак ні заўтра, ні паслязаўтра ўбачыцца не ўдалося. Толькі недзе праз тыдзень мы выпадкава сутыкнуліся. Уладзімір Сямёнавіч стаяў каля акна пры-

біральні і курыў. У мяне міжволі вырвалася:

— Уладзімір Сямёнавіч, навошта вы курыце? Вам жа нельга!

— Ат, — вяла махнуў ён рукою. — Ужо адзін чорт. Гэта, магчыма, апошняе задавальненне, якое мне засталася...

— Ну навошта так змрочна?

Ён нічога не адказаў, толькі паморшчыўся.

Я зразумеў, што яму гаварыць пра свой стан не вельмі хочацца, і перавёў размову на іншае. Папытаўся, ці глядзеў ён прэм'еру фільма «Чорны замак Альшанскі».

— Глядзеў. Атрымаўся, як кажа мой сябра Адам Мальдзіс, яшчэ адзін сярэдні. Хоць, можа быць, і вышэй сярэдняга. Нам, аўтарам, заўсёды здаецца, што рэжысёр у параўнанні з літаратурнай асновай у нечым не дацягнуў, нешта не так падаў. А здымаў фільм таленавіты хлопец — Міхаіл Пташук.

Калі мы крыху разгаварыліся, я ўсё ж асцярожна папытаўся, што з ім здарылася, чаму трапіў у рэанімацыю.

— Нейкі шалёны прыступ печані, — ужо больш спакойна адказаў Уладзімір Сямёнавіч. — Ледзь адкачалі. Нават колькі хвілін пабыў на тым свеце.

І вось што я пачуў ад Караткевіча далей. Ён раскажаў, што выразна памятае, як раптам апынуўся не то ў нейкім неверагодна прыгожым калідоры, не то ў шырокай трубе і лёгка, бы птушка, паплыў туды, дзе ззяла блакітнае святло. Яно неадольна вабіла, прыцягвала да сябе. А наўкол гучала такая прыемная, боская музыка, што ўся істота проста перапаўнялася асалодаю, невымоўнай радасцю. Але тут раптам нехта ўхапіў за ногі і стаў настойліва цягнуць назад.

— Я супраціўляўся. Мне не хацелася вяртацца. Ад напружання я расплюшчыў вочы і ўбачыў людзей у белых халатах, якія схіліліся нада мною. І пачуў, як нехта з палёгка сказаў: «Ну, дзякуй богу! Ачомаўся...»

Уладзімір Сямёнавіч дакурыў цыгарэту і, кінуюшы «пара прымаць лякарства», пайшоў у палату.

Болей з Караткевічам мы не бачыліся. Я неўзабаве выпісаўся з бальніцы і паехаў у Маскву рыхтавацца да абароны кандыдацкай дысертацыі. А Уладзіміра Сямёнавіча, як паведамілі мне сябры з Мінска, накіравалі на рэабілітацыю ў бальнічна-клінічнае аддзяленне санаторыя «Аксакаўшчына». І нібыта ўсё ішло добра. Караткевіч правіўся, у канцы чэрвеня прысутнічаў на юбілеі Васіля Быкава. На пачатку ліпеня з'ездзіў на сустрэчу з выпускнікамі Кіеўскага ўніверсітэта. А ў сярэдзіне ліпеня разам з фотакарэспандэнтам Валянцінам Ждановічам і мастаком Пятром Драчовым нават выбраўся ў падарожжа на пляце па Прыпяці.

І раптам страшная, аглушальная вестка: падчас падарожжа Уладзіміру Сямёнавічу стала кепска. Яго тэрмінова прывезлі ў Мінск, у бальніцу, дзе ён і памёр.

На развітанне з Караткевічам, на вялікі жаль, я прыехаць не змог. Але гэта, можа, і да лепшага. Уладзімір Сямёнавіч застаўся ў маёй памяці назаўсёды жывым. Такім, якім ён быў на Свіцязі, — бадзёрым, захопленым, рамантычна-ўзнёслым. Якім убачыўся ў бальніцы — засяроджана-думным, самотна-кранальным, разнасацежана шчырым, адкрытым. І назьменна любімым.